

УДК : 376.2(09)

Є.Ю. Ліндіна

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ ПРИЙОМИ КОРЕКЦІЇ НЕДОРІКУВАТОСТІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ Є.Ф. СОБОТОВИЧ У II ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

У статті розкрито зміст корекційної роботи з усунення порушень звуковимови у дітей за дослідженнями Є. Ф. Соботович, яка спираючись на диференційовані форми недорікуватості, особливості її проявів та механізми, показує й специфічні прийоми корекційної роботи.

Ключові слова: корекційна робота, недорікуватість, порушення звуковимови, фонематичний аналіз, Є.Ф. Соботович.

В статье показано содержание коррекционной работы по устранению нарушений звукопроизношения у детей, опираясь на дифференцированные формы косноязычия, их особенности проявления и механизмы, ученая выделяет специфические приемы коррекционной работы

Ключевые слова: коррекционная работа, косноязычие, нарушения звукопроизношения, фонематический анализ, Е.Ф. Соботович.

На початку ІХХ століття почала розвиватися терапія недорікуватості артикуляційними вправами (Ж. Тальма, Е. Сеген, А. Червинський та ін.). Разом з артикуляційною гімнастикою розробляються методи корекції вимови звуків шляхом вироблення правильної установки органів артикуляції (А. Куссмауль, В. Сладкопєвцев) та розвитку слухового сприйняття. Розробляються основні принципи усунення недоліків звуковимови: 1) принцип максимального використання в роботі різних аналізаторів; 2) принцип свідомості; 3) етапності логопедичної роботи.

Була детально розроблена методика виправлення вимови окремих звуків (Ф. Рау, М. Хватцев). Розроблені принципи послідовності та паралельності в роботі по вихованню вимови звуків, способи включення звуків в мовлення дітей (Р. Левіна, Н. Нікашина, Г. Каше, М. Александровська).

Вагомий внесок у вивчення проблеми усунення недорікуватості у дітей зробили і дослідження Є. Ф. Соботович, що проводилися нею у другій половині ХХ ст. На основі аналізу літературних джерел, Є. Ф. Соботович визначила коло актуальних на той час питань, пов'язаних з подоланням недорікуватості у дітей. У подальших своїх дослідженнях вона звернула увагу на розв'язання цих проблем, зокрема, виявила, обґрунтувала та систематизувала диференційовані форми недорікуватості, що стало основою для вивчення методів корекції цього порушення.

За даними дослідження Є. Ф. Соботович, корекційна робота з усунення недоліків звуковимови (поліморфної недорікуватості) складається з розвитку:

I – фонематичних уявлень;

II-III – моторики мовленнєвого апарату та виховання правильної артикуляції звуків мовлення;

IV – автоматизації звуків у мовленні [3].

Зміст та методи роботи кожного з напрямів учена будувала, спираючись на особливості недорікуватості.

Досліджуючи порушення звуковимови у дітей, Є. Ф. Соботович зазначає, що у більшості дітей фонематичні уявлення нечіткі чи недостатньо сформовані. Дослідник говорить, що в основі цього покладено: а) недиференційованість фонематичного уявлення, яка пов'язана з недостатністю слуховимовних диференціювань; б) несформованість фонематичного аналізу як процесу розумової діяльності; в) вибіркоче порушення деяких видів фонематичного аналізу тільки на порушені звуки в результаті недостатності мовленнєворухового аналізатора. Тому, простежуючи цю динаміку, Є. Ф. Соботович пропонує для формування правильних фонематичних уявлень спрямувати роботу на усунення причин їх недостатності, тобто на розвиток фонематичного сприйняття та фонематичного аналізу.

Дослідник наголошує, що для розвитку фонематичного сприйняття треба виховувати вміння розрізняти недиференційовані звуки з опорою на зір (зорове сприйняття артикуляції звуків), кінестетичні відчуття з мовленнєворухового апарату й руки (відчуття голосових зв'язок при вимові дзвінких приголосних).

Розробляючи методи розвитку фонематичного аналізу, Є. Ф. Соботович урахувала його характер.

Розглядаючи розвиток фонематичного аналізу як процесу розумової дії, Є. Ф. Соботович спирається на принцип запропонований В. Орфінською, суть якого у тому, що він протікає краще на фоні морфологічного, так як морфеми відокремлюються

краще. У зв'язку з цим Є. Ф. Соботович використовує методіку, яка базується на співвідношенні слів одного і того ж морфемного ряду, зіставленні та виділенні морфем, підбору морфемних рядів.

Є.Ф. Соботович зазначає, що проведення вправ запропонованої методіки сприяло розвитку граматичних форм, що створювало сприятливий фон для формування фонематичного аналізу. Спираючись на проведені дослідження, вчена підкреслює, що велике значення для виокремлення звуку на фоні слова мала позиція звуку у слові. Вона говорить, що приголосні звуки розпізнавалися легше, коли стояли у відкритому складі на початку чи всередині слова, у закритому – в кінці слова. Складності виділення звуку на фоні слова зростали із збільшенням звукового ряду. При вказаній формі недорозвитку фонематичного аналізу робота проводилась як з промовлянням, так і без нього.

Є.Ф. Соботович підкреслює, що вся корекційна робота мала певну послідовність. Вона визначалася етапами розвитку фонематичного аналізу в онтогенезі: виділення звуку на фоні слова, самостійний підбір слова на певний звук, вичленення звуку зі слова з подальшою його назвою, визначення місця звуку у слові.

При вибіркового недорозвитку фонематичного аналізу, пов'язаному з несформованістю мовленнєворухового аналізатора, Є.Ф. Соботович пропонує починати роботу з розвитку слухового аналізатора на вимову порушених звуків, долаючи установу дитини на артикуляційний аналіз, спираючись на метод Л. Назарової, шляхом легкого закушування кінчика язика.

За дослідженнями вченої, при слуховому аналізі певне значення мала акустико-артикуляційна характеристика звуків. Так, звук "р", шиплячі, тверді приголосні (по відношенню до м'яких), фрикативні консонанти (по відношенню до вибухових) краще сприймалися та відокремлювалися від слова (В. Бельтюков, Л. Бондарко, Л. Вербицька). Є.Ф. Соботович у своїй праці також урахувала положення щодо розрізнення приголосних звуків, які у слові тісно пов'язані з наголосом (А. Гвоздєв, В. Бельтюков).

Робота з розвитку моторики мовленнєвого апарату та постановки звуків традиційно спрямована на розвиток статички, тобто проводяться вправи з розвитку необхідних рухів, їх сили в процесі виконання окремих рухів. Після цього відпрацьовується в статичній формі артикуляція звуків. У той же час динамічна координація м'язової діяльності залишається незмінною. Аналізуючи це та спираючись на проведені спостереження, Є. Ф. Соботович відмічає, що розрив між станом статичної й динамічної координації

призводить до того, що поставлені звуки довго не закріплюються в мовленні дітей.

Тому Є.Ф. Соботович пропонує таку роботу з розвитку моторики артикуляційного апарату та розвитку правильної артикуляції.

I. Вправи для розвитку кількісних та якісних сторін руху мовленнєвого апарату.

Дослідник зазначає, що вони проводяться диференційовано в залежності від виявлених особливостей та спрямовуються на: а) вироблення рухливості артикуляційного апарату, сили та точності рухів; б) зняття напруги з м'язів мовленнєвого апарату; в) розвиток умінь тримати язик та губи в повному положенні; г) нормальний темп рухів.

II. Розвиток динамічної координації рухів.

Є.Ф. Соботович пропонує використовувати повільне й чітке проговорювання скоромовок, лічилок, фонетично складних слів і речень, де зустрічається збіг приголосних.

III. Розвиток тонких диференційовок і правильної артикуляції звуків. [3, с.147].

Розвиток тонких диференційовок значною мірою залежить від кінестетичних відчуттів (І. Павлов, Н. Суханова, А. Лурія, А. Соколова). Спираючись на це, Є. Ф. Соботович спрямовує роботу на розвиток кінестетичних відчуттів і аналіз звуків у процесі їх вимови, а саме: знайомство з правильною артикуляцією звука, виділення його (за артикуляційними ознаками) на фоні слова, співставлення звуків та слів за виділеними артикулемами. Є. Ф. Соботович звертає увагу на зоровий аналізатор, опора на який поступово зводиться до мінімуму.

Після цього проводиться робота з: вироблення свідомих диференційованих рухів язика та губ; вироблення свідомих диференційованих рухів язика (підйом кінчика язика, передньої та задньої частини спинки язика) для змикання з різними ділянками піднебіння; вироблення диференційованих рухів губ та язика при різних засобах утворення звуків (диференціація змички та фрикації); вироблення свідомих диференційованих рухів язика (кінчика та спинки для утворення фрикації); вироблення диференційованих рухів губ та язика для утворення піднебінно-язикової та губно-зубної фрикації [3; 5].

IV. Робота з автоматизації звуків проводиться не в процесі повторення окремих складів і речень, а поєднується з розвитком лексико-граматичної будови й зв'язного мовлення.

Є.Ф. Соботович зазначає, що закріплення правильної вимови звуків проводиться на фоні роботи з розвитку словникового запасу дитини.

Розвиток словникового запасу проходить такі етапи:

- 1) робота зі словами, які позначають родові та видові поняття;
- 2) збагачення активного словника за логічними та граматичними категоріями.

Є.Ф. Соботович говорить, що етапи роботи полягають у знайомстві дітей з об'єктом і наповненні назви змістом, шляхом розгляду і виокремлення ознак. Це все закріплюється низкою повторних вправ.

Вправи на розвиток словника використовуються й для розвитку мовлення, у процесі якого проводиться робота із закріплення правильної вимови звуків у реченнях: складання речень за картинками; відповіді на запитання за розповіддю; переказ прочитаної розповіді, казки; складання розповіді за серіями сюжетних картинок [3, с. 162].

Використання цих вправ та конкретного мовленнєвого матеріалу визначалося тим, які звуки закріплювалися в мовленні.

Виокремлення різних форм недорікуватості дає підставу Є.Ф. Соботович говорити про те, що кожна з форм порушення вимови має свої специфічні прийоми корекції. Розглянутий загальний комплекс робіт міг видозмінюватися, зважаючи на особливості прояву недорікуватості та її механізми.

Корекційна робота недорікуватості, викликана несформованістю мовленнєворухового та слухового аналізаторів, полягала у проведенні комплексної роботи. Є. Ф. Соботович спрямовує її на підвищення психічного рівня розвитку дитини (розширення кола знань і уявлень, розвиток абстрактно-логічної форми мислення), розвиток її мовлення (лексико-граматичної будови мовлення), фонематичного аналізу та загальних рухів. Дослідник підкреслює, що для корекції правильної артикуляції звуків велике значення мали вправи для розвитку тонких диференційованих рухів мовленнєвого апарату.

Особливістю корекційних заходів недорікуватості, викликаної органічними порушеннями в мовленнєворуховому та руховому аналізаторах, була робота з розвитку моторики мовленнєвого апарату та виховання правильної артикуляції звуків. Є.Ф. Соботович зазначала, що спираючись на виявлені різноманітні прояви порушень у системі мовленнєворухового та рухового аналізаторів, корекційна робота теж змінювалася.

За відсутністю деяких функцій артикуляційного апарату проводилась робота з розвитку м'язів ураженої сторони, шляхом

включення рухів цих м'язів у рухові акти і цілеспрямовані дії. Є.Ф. Соботович підкреслює, що вправи починалися з мимовільних рухів, пасивної гімнастики, масажу і завершувались активною гімнастикою. При цьому відпрацьовувалися ті рухи, які складають артикуляцію звуку, над яким проводилася корекційна робота.

Особливу увагу при усуненні недорікуватості з паретичністю всього артикуляційного апарату дослідник приділяє розвитку динамічної координації рухів, тонким диференціюванням у мовленнєворуховому аналізаторі. Для цього використовувалися вищезазначені методи, але Є.Ф. Соботович наголошує на точності артикуляції звуків, тонічній напрузі м'язів усього мовленнєвого апарату.

Подібна корекційна робота проводилася при аферентних порушеннях тільки з опорою на зорове сприйняття артикуляційної установки того чи іншого звука.

Недорікуватість, яка пов'язана з органічними порушеннями в системі рухового аналізатора, виправлялася вправами з розвитку моторики мовленнєвого апарату. Є.Ф. Соботович зазначає, що на перших етапах відпрацьовувалися статичні вправи на розвиток сили рухів, рухливості артикуляційного апарату – в одних випадках, розслабленням м'язів мовленнєвого апарату – в інших. Після проведення цих вправ розвивалася динамічна координація та корегувалася тонка диференціація в мовленнєворуховому аналізаторі [3; 4].

Зі змішаною формою недорікуватості проводився весь комплекс зазначених робіт.

Є.Ф. Соботович встановлено, що при недорікуватості зі сформованими мовленнєворуховими та слуховими аналізаторами, корекційна робота з розвитку моторики мовленнєвого апарату непотрібна, тому що є правильна вимова звуків. Однак, у своєму мовленні діти поставленими звуками не користуються, так як відмічається нестійка увага, підвищена емоційна та рухлива збудженість. Це дало підставу Є. Ф. Соботович приділити увагу на корекційних заняттях передусім на виховання спокійної поведінки, на заходи з розвитку стійкої уваги.

Недорікуватість, викликана наслідуванням неправильного мовлення батьків та спадковістю, коригувалася за допомогою розвитку фонематичного сприйняття та аналізу. Звуки ставилися за наслідуванням або за використанням класичних прийомів.

Вищезазначені положення показують, що ефективність методів корекційної роботи значною мірою залежить від ступеня та характеру анатомічних аномалій будови периферійного мовленнєвого апарату, від особливостей течії психоневрологічних

розладів функціонального характеру, від якості й вираженості органічних поразок центральної нервової системи.

Робота по узагальненню, виокремленню диференційних прийомів корекційної роботи по недорікуватості, проведена Є. Ф. Соботович, стала основою для досліджень інших вчених та дала можливість спиратися на неї в свої роботах.

Список використаних джерел

1. Соботович Е. Ф. . Некоторые особенности автоматизации правильного звукопроизношения при функциональной дислалии // Научно-теоретическая конференция посвященная 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. Дефектология : научные докл. / Е. Ф. Соботович – Л.: Знание, 1967. – С. 194-198.
2. Соботович Е. Ф. Проявления стертых дизартрий и их диагностика // Дефектология. / Е. Ф. Соботович, А. Ф. Чернопольская. – 1974. – №4. – С. 20-26.
3. Соботович Е. Ф. Проявление косноязычия у детей дошкольного возраста и пути его устранения : дис. ... канд. пед. наук / Соботович Евгения Федоровна. – Л., 1970. – 384 с.
4. Соботович Е. Ф. Недостатки звукопроизношения у детей дошкольного возраста и методы их устранения // Педагогические пути устранения речевых нарушений у детей. / Е. Ф. Соботович. – Л., 1976. – С. 59-97.
5. Соботович Е. Ф. Принципы дифференцированной работы по установлению недостатков фонематического развития у детей с неправильным звукопроизношением // VI Всесоюзная научная сессия по дефектологии : Тезисы докладов. / Е. Ф. Соботович. – М., 1971. – С. 457-458.
6. Соботович Е. Ф. Формирование дифференцированных движений речевого аппарата и артикуляции // Дошкільне виховання / Е. Ф. Соботович. – 1977. – №2. – С. 21–27.

In the article maintenance of correction work is shown on the removal of violations of звукопроизношения for children with a tongue-tie. Leaning against the differentiated forms of tongue-tie, their features of display and mechanisms, the scientific distinguishes the specific receptions of correction work.

Keywords: correction work, tongue-tie, violations pronunciation of sounds, phonemic analysis, E.F. Sobotovich.

Отримано 25.2.2012